

УДК 339.54

DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2023-3-2>

Костишин Н.С.

кандидат економічних наук, доцент
Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету

Дереш В.М.

магістр
Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету

Kostyshyn Nataliia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Chortkiv Educative and Research Entrepreneurship and Business
Institute of West Ukrainian National University

Deresh Vasyi

Master
Chortkiv Educative and Research Entrepreneurship and Business
Institute of West Ukrainian National University

ГЕНЕЗИС ДЕТЕРМІНАНТИ «МИТНИЙ ПРОСТІР»: ТЕОРЕТИЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

GENESIS OF THE DETERMINANT «CUSTOMS SPACE»: THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS

У статті досліджено детермінанту «митний простір» як нове мовне поняття із стародавнім корінням, яке виникло ще за античних часів, але тільки сьогодні його почали широко застосовувати. Через це сьогодні в науковій літературі відсутнє єдине трактування даного поняття. Опираючись на чинні митні законодавчі акти України та міжнародне право, авторами розглянуто тлумачення дефініції «митний простір» через призму його порівняння із поняттям «митна територія держави», при цьому запропоновано внести уточнення до ст.5 Митного кодексу України відповідного змісту «окреслення єдиної митної території України». Здійснивши детальне вивчення наукових праць щодо детермінанти «митний простір», а також опираючись на філософський підхід до її трактування, авторами узагальнено не тільки межі розуміння митного простору, а також систематизовано його структурування в залежності від конкретних характерних ознак; визначено відповідні чинники, від яких залежить ефективність та дієвість функціонування митного простору.

Ключові слова: простір, економічний простір, митний простір, міжнародні відносини, торгівля, міжнародне співробітництво, митна територія держави.

The article examines the determinant "customs space" as a new linguistic concept with ancient roots, which arose in ancient times, but only recently began to be widely used. After all, in any country of the world, the customs system delineates its state borders, thereby forming territorial integrity; is a kind of barrier for the movement of dangerous products across the border, thus forming national security; serves as a litmus indicator for checking the quality of goods, protects society from harmful and low-quality products; is conducting legal international trade by enterprises, simplifying customs procedures for crossing of the border; activates the foreign economic activity of business entities, increasing the level of financial and economic development of the state. In total, the proper performance of all outlined tasks forms the country's competitiveness and investment attractiveness at the international level, strengthens its image as a profitable stable partner among other countries and a reliable member of international organizations, ensures progressive socio-economic development. Such functional versatility of the customs space clearly distinguishes its place in the structure of the state and determines its priority role in the implementation of state policy. Today, there is no single interpretation of the concept "customs space" in the scientific literature. Therefore, based on the current customs legislation of Ukraine and international law, the authors considered the interpretation of the definition "customs space" through the specter of its comparison with the concept "customs territory of the state". At the same time, it was suggested to make clarifications to Article 5 of the Customs Code of Ukraine with the relevant content "delineation of the unified customs territory of Ukraine". The relevance of such clarification today is determined by the peculiarities of Ukraine's stay in a state of bloody war, which was caused by the neighboring country russia, violating the sovereignty and customs integrity of our country. It has been proven that considering

the "customs space" exclusively within the framework of the customs territory of the country is incomplete, because the customs area is defined as a place where customs development processes take place, connections between economic entities are formed and implemented. In the process of formation, development and expansion of the customs space, the relations between its elements and participants are constantly changing, therefore it is proposed to shift the emphasis to its balance rather than stability. Having carried out a detailed study of scientific works on the determinant "customs space", as well as relying on a philosophical approach to its interpretation, the authors summarized not only the limits of understanding the customs space, but also systematized its structuring depending on specific characteristics; relevant factors on which the efficiency and effectiveness of the functioning of the customs space depend are determined.

Keywords: space, economic space, customs space, international relations, trade, international cooperation, customs territory of the state.

Постановка проблеми. Світова економіка ХХ століття зустрілася із низкою глобальних викликів та інституційних змін, які здійснили масштабний вплив на економіку усіх країн світу без винятку. Світові економічні кризи, пов'язані із проблемами забезпечення нафто- та газо-продуктами, впливу пандемії вірусу Ковід-2019, вторгнення росії в Україну та спричинення повномасштабної кривавої війни вплинули на механізми регулювання співпраці різних країн в частині міжнародної торгівлі. Як наслідок радикально змінилася система закономірностей, принципів та інструментів впливу на активність країн світової торгівлі у глобальному просторі. У формуючій новій системі міжнародного співробітництва одне із провідних місць сьогодні належить питанню розробки та реалізації стратегії митної політики. Сьогодні це вкрай важливо та актуально, адже кожна країна прагне розвитку та економічного процвітання, а останнє неможливе без розширення зон торгівлі, обміну ресурсами, товарами, продукцією тощо, і при цьому основна мета – мирне небо, повага та підтримка демократичних цінностей і свобод людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні чимало науковців та практиків цікавлять питання та проблеми розвитку міжнародних відносин, функціонування та розбудови митних стосунків з різними країнами світу, зокрема варто виділити Бережнюка І., Березного А., Ваніна М., Войцещука А., Вернона Р., Гейця В., Гребельника О., Гуцул І., Ківалова С., Ліндера С., Луцка А., Маршала А., Пашка П., Стельмашука А. та ін.. Так, Войцещук А. у своїй монографії приділив значну увагу глобальним викликам митного простору України, здійснив ідентифікацію та оцінку ризиків, дослідив інституційні основи функціонування митного простору України, тощо [1]. Гуцул І. присвячено працю «сутності та ролі митної політики у фіскальному просторі України та досліджено ефективність її реалізації» [2].

Проте, незважаючи на значний внесок зазначених авторів у розбудову теоретико-методологічних засад проблематики, все ж залишається чимало невирішених питань щодо вживання та розуміння самого поняття «митний простір» як серед науковців так і у нормативних законодавчих актах. Особливо гостро постає дана проблема сьогодні, за часів повномасштабного вторгнення росії на українську територію.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей сутності та вживання детермінанти «митний

простір», опираючись на міжнародні правові норми та чинне митне законодавство України, а також узагальнити відповідні чинники, від яких залежить ефективність та дієвість його функціонування.

Виклад основних результатів дослідження. Нова система міжнародної торгівлі, партнерства та співпраці реалізується шляхом інтеграції країн між собою, розширенням економічних, політичних впливів та контролю, зміни ролі людини у глобальному розвитку. Усе це нині спонукало до виникнення нової науки – просторології. Сутність цього наукового напрямку вчені пояснюють як «...науку про просторові аспекти ефективності системи» [3, с. 18–22]. Як і кожна наука, просторологія або ж «просторова організація соціально-економічних систем» має об'єкт та предмет вивчення. До першого відносять цілісну систему «множину взаємопов'язаних елементів, які становлять одне ціле», а під предметом – розуміють організацію даної системи у просторі.

Сама детермінанта «простір» має більш філософське походження, трактування якого сьогодні коливається між двома точками поглядів: простір як окрема сутність та простір – як форма буття матерії. Українське слово «простір» увійшло в мовне середовище від латинського «spatium», що у детальному перекладі розуміється як «протяжність, вмістилище, в якому розташовані предмети і відбуваються події» [4].

Загалом роздуми та дебати тлумачення сутності поняття «простір» беруть свій початок це з античних часів. Зокрема ще Платон висловив розуміння простору як проміжок чи вмістилище, а Арістотель трактував дане поняття як місце. У XVII столітті сформувалося нове розуміння простору, яке сформулював Ньютон І. – творець класичної механіки. Він «розглядав простір як абсолютний, тобто такий, що існує незалежно від того, чи є в ньому фізичні тіла» [5, с. 529]. З розвитком фізики, квантової механіки, теорії відносин та інших математичних і технічних наук трактування дефініції «простір» змінювалося. Нині дослідники рекомендують його розглядати як «...загальну об'єктивну форму існування матерії, яка відображає структурність, протяжність і розшарування матеріальних об'єктів та систем відносно один одного, а основними властивостями простору є протяжність, трьохвимірність, однорідність, ізотропність» [6].

Формування обмінних, ринкових, торговельних відносин між країнами у частині глобальної інтеграції та розвитку спонукало виникненню поняття

«економічний простір», єдиного розуміння якого на сьогодні немає. В залежності від кута розгляду та об'єкту свого дослідження науковці економічним простором окреслюють різні поняття та явища. Так, розглядаючи економічні відносини в межах конкретних територій, регіонів, територіальних районів та областей визначають територіальний економічний простір. Окреслюючи об'єми інформаційних потоків, формування інформаційних ресурсів, здійснення обміну інформацією виділяють інформаційний простір. Відповідно торговий обмін ресурсами інтерпретують як ресурсний економічний простір, а з погляду економіки як єдиної системи визначають системний економічний простір тощо. Таким чином, поняття економічного простору має широкий міждисциплінарний взаємозв'язок. Досліджуючи концепцію мережевого суспільства через призму глобалізації та інтеграції Кастельс М. висловив думку про існування сьогодні двох конкуруючих просторів. До одного з них автор відносить «світ мережних зв'язків, вільного руху й потоку інформації та людей», до другого – відносить територіально визначену просторову організацію, тобто «національну державу» [7].

Постійні зміни світової спільноти проявляються у різних аспектах: активізація руху капіталу, товарів, продукції, переміщення осіб між різними країнами, інтеграція умов міжнародного співробітництва, спрощення умов між певними країнами щодо інвестування та торгівлі певними унікальними ресурсами тощо. Усе це спонукало виникнення нової детермінанти «митний простір». Хоча, історично він має одну із найдавніших передумов виникнення, адже торгівля між державами бере свій початок ще у III ст. до нашої ери. Уже в ті часи, коли обмін товарами почав виходити за межі території однієї держави, були започатковані та введені певні збори, мита та заходи щодо переміщення товарів іншою територією.

Формування та розвиток митного простору із відповідним інституційним забезпеченням для більшості країн світу мали еволюційний характер і відбувалися поступово з огляду на різну готовність інтегруватися у світове господарство та міжнародну торгівлю зокрема. Відповідно виокремлюють різні рівні митного простору: глобальний, наднаціональний, національний, локальний. Трактують митного простору на національному рівні здебільшого окреслюється рамками кордонів певної держави і регулюється національними нормативно-правовими актами, зазвичай Митним кодексом певної країни.

Аналізуючи митні законодавчі акти України, розглянемо тлумачення дефініції «митний простір» через його ототожнення із митною територією нашої держави.

Із проголошенням Україною незалежності було прийнято чимало нормативних актів, що змінили функціонування та обрали новий вектор розвитку нашої країни. Відповідні зміни стосувалися й митної справи, зокрема було прийнято Закон України «Про митну справу в Україні», у якому у ст. 2 проголошено, що «...територія України стано-

вить єдину митну територію, в межах якої Україна має виключну юрисдикцію щодо митної справи» [8]. Сьогодні дія даного закону припинена через введення Митного кодексу України (МКУ), однак дана норма до нового документа не перенесена. Ми вважаємо, що доречним буде внести поправки у ст.5 МКУ із доповненням відповідного змісту щодо окреслення єдиної митної території України. Актуальність такого уточнення сьогодні визначено особливостями перебування Україною у стані кривавої війни, яку із порушенням суверенітету та митної цілісності нашої країни спричинила країна-сусідка росія.

Розглянемо детальний опис об'єктів, які належать до митної території України, що окреслено у Науково-практичному коментарі до Митного кодексу України (рис. 1).

Таким чином, митна територія держави – це територія, де в повному обсязі діє митне законодавство відповідної країни. При трактуванні цієї дефініції слід врахувати два варіанти:

- 1) митна територія збігається з територією держави;
- 2) митна територія і територія держави не збігаються.

Якщо розглядати митний простір не з географічної точки зору, а з економічної, то поняття митний простір виходить за межі територіально означених кордонів, а перебуває у так званих економічних обмеженнях (кордонах). Під останніми науковці розуміють «...умовні економіко-функціональні межі впливу країн, транснаціональних структур» [10].

При цьому, як зазначає Шульц С.Л., «економічна межа митного простору віртуальна і має тимчасовий характер» [11]. Важко з ним не погодитися, адже розвиток економічних відносин спонукають кожну країну шукати нові ринки збуту своїх товарів, розширювати ринки інвестицій, тобто розширювати саме економічні, а не територіальні кордони.

Отже, ми вважаємо, що митний простір розглядати виключно в рамках митної території країни буде неповним, адже прості визначемо як місце, де відбуваються процеси розвитку митної справи, утворюються та реалізуються зв'язки між суб'єктами господарювання. У процесі формування, розвитку та розширення митного простору відносини між його елементами та учасниками постійно змінюються, відтак вважаємо за доречне, акцент перенести на його збалансованість, а не на стабільність.

Митний простір Сандоровський К. розглядає як «сферу, яка пов'язана або з державною, або з так званою міжнародною територією, або з частиною території однієї держави, що використовується для здійснення митної юрисдикції іншою державою – згідно з угодою між ними і в межах, що допускаються міжнародним правом» [12].

Для груп першого випадку митний простір окреслюється лише територією держави. Тобто, тими територіальними межами суходолу, водного та повітряного простору, на яких певна країна провадить свій митний суверенітет. Але є практичні

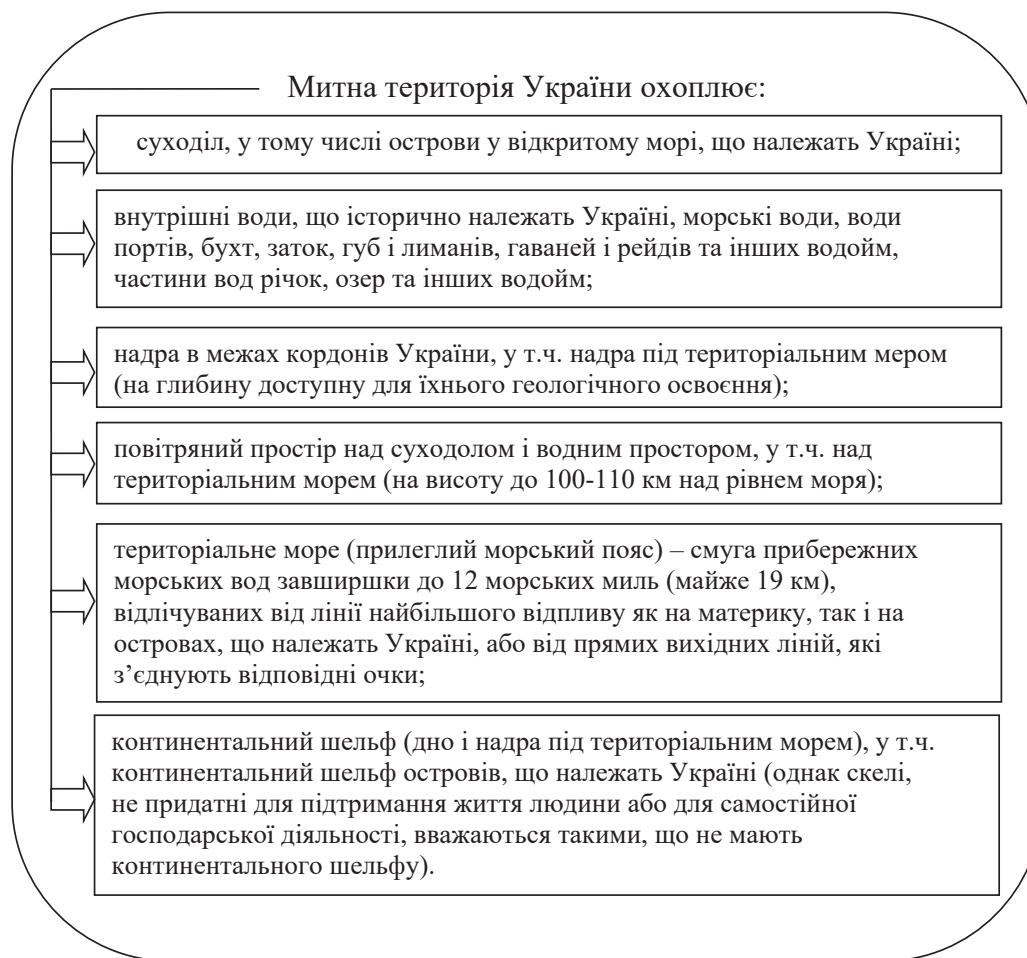

Рис. 1. Об'єкти, що належать до митної території України

Джерело: сформовано автором на основі [9]

випадки, коли, в результаті інтегрування країн, формується такий митний простір, який об'єднує території кількох незалежних держав. І, як результат такої інтеграції, між даними країнами утворюється митний союз або зона вільної торгівлі.

У випадках другої групи виникають ситуації, за яких розширення митного простору для країни відбувається шляхом здійснення нею часткових суверенних прав (зокрема митної природи) за межами своєї державної території, в міжнародному просторі, приміром, у морській прилеглий зоні, у морській виключній економічній зоні і на континентальному шельфі.

У випадках третьої групи регламентування здійснюється тільки міжнародними правовими нормами. Сюди належать тимчасові митні пости чи так звані пересувні (мобільні) групи митного контролю, які провадять свою діяльність в межах угоди на іноземній території, при цьому дотримуючись рамок юрисдикції своєї держави [12, с. 60].

В результаті детального аналізу детермінанти «митний простір», а також опираючись на філософський підхід до її трактування, виділимо характерні ознаки митного простору:

– відкритість до взаємодії та взаємопроникнення з іншими підпросторами гео економічного простору;

– неоднорідність простору як у територіальному, так і в часовому й функціональному вимірах;

– анізотропність, що проявляється у різноманітній реакції структурних елементів простору на дію певних зовнішніх чинників;

– секторальна та зональна відмінності;

– динамічність.

Вивчення вітчизняної та зарубіжної літератури дозволило нам узагальнити, що на сьогодні відсутнє не тільки єдине загально прийняте тлумачення поняття «митний простір», а й не має чіткої структуризації. Вчені класифікують регіональний та глобальний простір, секторальний простір, економічний. Взятши існуючий досвід за основу Войцешук А.Д. визначив ряд ознак, за якими слід, на думку автора, структурувати митний простір будь-якої держави [1, с. 84–86].

Отже, становлення митного простору країни відбувається паралельно із розвитком митної політики, тому його основні характеристики залежать від інтеграційного курсу держави та внутрішньої економічної політики. Оскільки митний простір є циклічним у своєму розвитку, то він має наступні стадії: формування, розвиток, рецесія, депресія. Такі ж стадії притаманні будь-якому простору, зокрема економічному.

У свою чергу можна визначити чинники, від яких залежить ефективність та дієвість функціонування митного простору. Зокрема: територіальна мобільність, економічна і соціокультурна просторова відмінність; просторова близькість митних інститутів; територіальна активність зовнішньоекономічної діяльності; концентрація фінансових ресурсів; дисбаланс у кадровому складі, їх ротація; транспортна логістика.

Висновки. Таким чином, розвиток та процвітання будь-якої країни за сучасних глобальних умов неможливий без чітко розвинутого міжнародного обміну товарами, капіталом, інвестиціями тощо. Відповідно регулювання умов міжнародної торгівлі здійснюється конкретною державою в межах її правових повноважень, що поширюються на відповідну географічну територію (це зокрема стосується України). Тобто, в межах так званого, митного простору. У результаті проведеного аналізу дослідження детермінанти «митний простір» вважаємо, що під цим поняттям слід розуміти сферу, в якій держави згідно з угодами та в межах, що не суперечать міжнародному праву, здійснюють свої економічні відносини, зберігаючи незалежність під час перетину митних кордонів. Тобто акцент здійснено саме на власній незалежності конкретної держави.

Бібліографічний список:

1. Войцешук А.Д. Митний простір України: глобальні виклики та ризики : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 438 с.
2. Гуцул І.А. Митна політика у фіскальному просторі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент.* 2015. Вип. 10. С. 232–234.
3. Стадницький Ю.І. Простологія: наука про просторові аспекти ефективності. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2016. Вип. 1(2). С. 18–22.
4. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80> (дата звернення: 13.09.2023).
5. Лук'янець В. Простір і час. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
6. Силич Т.А. Простір і час як атрибути і загальні форми існування матерії. URL: http://www.sde/files/ff/silich/Book/Subject_3.3.pdf/ (дата звернення: 18.04.2023).
7. Кастельс М.П. Філософські проблеми простору і часу. URL: http://www.chronos.msu/old/RREPORTS/kastel_filosofskie.pdf
8. Закон України «Про митну справу в Україні» № 1262-XII від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-12#Text> (дата звернення: 09.09.2023).
9. Митний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 11.09.2023).
10. Санир Е.В. Геоелектронічний вимір локальних систем. Київ, 2019. 575 с.
11. Шульц С.Л. Концепція управління розвитком економічного простору регіонів України. *Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет.* 2012. Вип. 9(35). Ч. 2. С. 326–334.
12. Сандровський К.К. Митне право України : підручник. Київ : Видавництво «Знання», 2000. 461 с.

References:

1. Vojcshhuk A. D. (2018) *Mytnyj prostir Ukrainy: globaljni vyklyky ta ryzyky: monoghrafija* [Customs space of Ukraine: global challenges and risks: monograph]. Ternopil: TNEU THEU, 438 p. (in Ukrainian)
2. Ghucul I. A. (2015) *Mytna polityka u fiskalnomu prostori Ukrainy* [Customs policy in the fiscal space of Ukraine]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management*, vol. 10, pp. 232–234.
3. Stadnyckyj Ju. I. (2016) *Prostologhija: nauka pro prostorovi aspekty efektyvnosti* [Protology: the science of spatial aspects of efficiency]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodskjoghho universitetu*, vol. 1(2), pp. 18–22.
4. Vikipediya: vilna encyklopediya [Wikipedia: free encyclopedia]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80> (accessed September 13, 2023).
5. Lukyanets V. (2002) *Prostir i chas. Filosofsijkyj encyklopedychnyj slovnyk* [Space and time. Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Grigory Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine: Outline, 742 p. (in Ukrainian)
6. Sylych T. A. (2003) *Prostir i chas jak atributy i zaghaljni formy isnuvannja materiji* [Space and time as attributes and general forms of existence of matter]. Available at: http://www.sde/files/ff/silich/Book/Subject_3.3.pdf/ (accessed April 18, 2023).
7. Castells M. P. (2011) *Filosofsijki problemy prostoru i chasu* [Philosophical problems of space and time]. Available at: http://www.chronos.msu/old/RREPORTS/kastel_filosofskie.pdf
8. Zakon Ukrainy "Pro mytnu spravu v Ukraini" [Law of Ukraine "On Customs Affairs in Ukraine"] No. 1262-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-12#Text> (accessed September 9, 2023).
9. Mytnyj kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (accessed 11 September 2023).
10. Sapir E.V. (2019) *Gheoeconomichnyj vymir lokalnykh system* [Geoeconomic dimension of local systems]. Kyiv, 575 p. (in Ukrainian)
11. Schultz S.L. (2012) *Koncepcija upravlinnja rozvytkom ekonomichnogho prostoru rehioniv Ukrainy* [The concept of managing the development of the economic space of the regions of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh pracj. Lucjkyj nacionalnykh tekhnichnyj universytet*, vol. 9(35), no. 2, pp. 326–334.
12. Sandrovsky K. K. (2000) *Mytne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Customs law of Ukraine]. Kyiv: "Knowledge", 461 p. (in Ukrainian)